

Görögország vergődése az átalakuló világban

Előszó

Az Európába irányuló, 2015 őszétől fellendülő migráció gyorsan fedtetett minden más európai vonatkozású hírt a médiában. Holott az év első felében lejátszódó – ki tudja, immár hányadik – „görög válság” is jelentős tanulságokkal szolgált Európa jövőjére nézve. A görög helyzet ideiglenes konszolidálódását érdemes kihasználni arra, hogy számvetést készítsünk Görögország és az EU viszonyáról. E viszonyt első megközelítésben a görög adósságválság határozza meg. A görög eladósodás okai azonban nagyrészt az eurózóna immanens ellentmondásaiban gyökereznek, amelyek megkérdőjelezzik a jelenlegi formájú valutaunió hosszabb távú fenntarthatóságát. Az eurózóna problémái viszont az európai gazdaság hierarchikus jellegéből sarjadnak, amely hierarchiából Németország vezető és diktáló erőként emelkedik ki. Ez az európai helyzet pedig a globális architektúrába ágyazódik, aminek egyik jele a görög válságot is elhomályosító, 2015 nyarán meginduló migránsáradat. Az év első felében lezajlott görög-eurózóna vita, illetve a görög adósságválság bemutatása kapcsán ezért óhatatlanul e mélyebb problémaköröket is érintenünk kell.

Az eladósodással és megszorításokkal, csökkenő GDP-vel, súlyos munkanélküliséggel és szegénységgel sújtott Görögországban a választópolgárok 2015 januárjában a radikális baloldali pártszövetséget, a *Szirizát* juttatták hatalomra. A Sziriza választási programjának két pillére az adósságteher enyhítése és a hitelezők (az *IMF*, az *Európai Bizottság* és az *Európai Központi Bank* – a „trojka” vagy az „intézmények”) által szorgalmazott megszorításoknak véget vető *keynesiánus* gazdaságpolitika beindítása volt. A program az államadósság nagy részének leírását tűzte ki célul egy európai adósságkonferencia keretében, a maradékra pedig hosszabb türelmi idő kiharcolását ígérte. És ez még nem minden. A programban szerepelt, hogy a Sziriza-kormány visszaállítja a görög bérek és nyugdíjak vásárlóértékét, a minimálbért visszaemeli a 2008-as szintre, újraépíti a jóléti állapotot, igazságosabb adórendszer segítségével fellendíti a gazdaságot, két év alatt 300 ezerrel növeli a foglalkoztatottak számát, és a hitelezők által 2010-ben előírt

költségvetési kiigazító programot (az ún. *Memorandumot*) kormányzásának első napjaiban felváltja saját *Nemzeti Újjáépítési Programjával*, „tekintet nélkül a hitelezőkkel folytatott tárgyalások kimenetelére”.¹

Mindebből lényegében semmi nem lett, ami az ígéretek realitásának hiányára utal. 2015 júliusában javarészt még azokat a sürgősségi intézkedéseket is vissza kellett vonnia a Sziríza-kormánynak, amelyek a legnehezebb helyzetben lévőkön segítettek (pl. lakhatás, étel, áramszolgáltatás biztosítása a legszegényebbek szám ára). A trojkával folytatott tárgyalások napirendjén 2015 első felében az adósság-átstrukturálás, az adósság-elengedés, illetve a moratórium egy pillanattig sem szerepelt, a vita kezdetektől fogva a költségvetést érintő további egyenlegjavító intézkedésekről, vagyis a 2010-es Memorandumnak megfelelő politikáról folyt. Bár a görög kormány folyamatosan hátrált, az álláspontok lényege változatlan és egymással kibékíthetetlenül ellentétes maradt, mígnem kompromisszum helyett végül az eurózóna (Németország) álláspontja aratott teljes győzelmet.

A probléma gyökere, mint azt az aranystandard, sőt, a dollár aranyparitását rögzítő *Bretton Woods*-i rendszer is bizonyítja, maga a közös, illetve „külsőleg” (a kormányt kötelező szerződés által) rögzített értékű valuta. Az ilyen fizetőeszköz a versenyképesebb és versenyképességet tovább növelni képes gazdaságok – az euró esetében például Németország, Ausztria, Belgium, Hollandia – számára kedvező, a gyengébbek versenyhátrányát viszont növeli, s így felerősíti eladósodási hajlamukat. Ha a gyengébb gazdaság a termelőalapok fejlesztéshez (a termelékenység s így a versenyképesség növeléséhez) nem kap külső segítséget, a helyzetet csak ún. „belső leértékeléssel”, vagyis a bérek és árak csökkentésével tud segíteni, ami recessziót és társadalmi feszültségeket okoz. Az ilyen ország csapdahelyzetbe kerül, amelyből végső soron csak a valutaövezet elhagyásával és saját valuta bevezetésével kerülhet ki.

Az euróövezeti tagság a 2000-es években elősegítette a görög eladósodást, bár ez nem jelent meg a statisztikákban, mert a hitelfelvetelek egy részét „kreatív könyveléssel” eltitkolták.² Ezért ma már az *Eurostat* nem is közöl adatokat a görög adósságról a 2006-ot megelőző évekre. A 2008-as válság nyomán felszínre került az adósság valódi mértéke, amit még a korai bankmentés is súlyosbított, s ugyanakkor a GDP is visszaesett. Mindez fizetésképtelenséghez vezetett. Ezt próbálták orvosolni 2010-től a mentőcsomag mellé rendelt „belső leértékelést” jelentő megszorító politikával, ami azonban még mélyebb recessziót eredményezett. (Ez volt az a megoldás, amit Nixon elnök nem vállalt fel a Bretton Woods-i rendszer fenntartása érdekében, s amiért 1971. augusztus 15-én inkább felfüggesztette a dollár aranyra való beválthatóságát). Így vált a görög adósság fenntarthatatlanná és visszafizethetetlenné, amit azonban Görögország európai hitelezői, mindenekeelőtt Németország, a mai napig nem hajlandók kimondani

(burkoltan, a magánhitelezőkkel szembeni adósságok 2011-es részleges leíratásával azonban maguk is elismerték). Ezzel szemben az IMF szakértői már 2011 októbere óta tisztában vannak az adósság fenntarthatatlanságával, bár ezt csak 2015 nyarán fogalmazták meg nyilvános dokumentumban.³ 2015 júniusában az IMF jelezte, hogy semmilyen további programban nem vesz részt, ha az nem tartalmazza a görög adósság csökkentését és/vagy kamatának mérséklését és visszafizetésének jelentős elnyújtását. A görög válság kapcsán tehát *a hitelező intézmények között is törésvonalak rajzolódtak ki*, amelyek megkérdőjelezzik, hogy e hitelezők képesek-e, vagy akarják-e továbbra is „kezelni” a görög adósságválságot.

Az adósság nominális csökkentése egyáltalán nem lenne példa nélküli. Adósság-elengedésre sokszor kényszerültek már hitelezők a történelem során, például az 1980-as években a fejlődő országokkal szemben, vagy 1953-ban Németországgal szemben, pedig ez utóbbi esetben nem is felelőtlen hitelezésről, hanem a hitleri hadsereg által megszállt területekről való erőszakos „hitelfelvételről” volt szó.

Amennyiben nem kerül sor a görög adósság lényeges, legalább 50 százalékos csökkentésére vagy a türelmi és lejáratú időszakok jelentős elnyújtására (esetleg a kettő kombinációjára), a görög probléma legfeljebb ideiglenesen kerülhet le az újságok címlapjairól. A radikális, de vitatott hatású, e sorok írója szerint kívánatos megoldást az eurózóna elhagyása adná, nemcsak Görögország, de a többi perifériás gazdaság számára is. Ez súlyos, bár csak átmeneti nehézségeket – és ugyanakkor új lehetőségeket – jelentene a kilépő országok számára, viszont végzetes lenne az európai monetáris unióra nézve.

A válsághoz vezető út

Görögország történelmileg függő helyzetű gazdaság, félperiféria, amely 1981-es EU-csatlakozása következtében a centrum „integrált félperifériájává”⁴ vált. Mind az uniós csatlakozás, mind az euróövezeti tagság fokozta a görög gazdaság nemzetközi kitettségét, s tovább rontotta világgazdasági pozícióját. Minoas Koukouritakis számításai szerint az EU-hoz való csatlakozás nélkül a görög kereskedelmi deficit 1993-ban mintegy 65 százalékkal kisebb lett volna, s a csatlakozás hatására a görög kereskedelmi hiány növekedésének kumulatív, konstans áron számított értéke 1981 és 1993 között az 1993-as GDP 23,1 százalékával ért fel.⁵

Görögország gazdasági teljesítőképessége és lakosságának szociális helyzete már a 2008-ban kirobbant válság előtt is a rosszabbak közé tartozott az EU-ban. A szegénységi mutatók alapján a kelet-európai tagországok csoportjához volt sorolható, miközben a 25 éven aluli fiatalok munkanélküliségi rátája és a heti ledolgozott óraszám a

legmagasabb, a tartós szegénységben élők aránya a harmadik, a jövedelemegyenlőtlenséget jelző Gini-koefficiens pedig az ötödik legnagyobb volt az akkori 27 tagország közül. És még ez is eredmény a kormányok részéről, amelyek híres-hírhedt „gondatlan gazdálkodását” részben éppen az okozta, hogy a szociális helyzet javítását, a foglalkoztatás növelését (állami munkahelyek teremtését), valamint az infrastrukturális beruházásokat (pl. a 2004-es Olimpiát) lényegében csak hitelekkel tudták fedezni. A „gondatlan gazdálkodás” másik oldalán a történelmileg fejletlenebb országokra jellemző szakszerűtlen, túlburjánzó és korrupt állami bürokrácia mellett, azok hátterében, a nemzetközi gazdaságba ágyazott és a nemzetközi tőkével összefonódott görög gazdasági elitnek tett engedmények állnak, amik miatt az állam adóbevételei messze alulmúlják a lehetségest. A világ legnagyobb kereskedelmi flottája a görög, de a tengeri kereskedelemről származó profit mindig is különleges adókedvezményeket élvezett, illetve jórészt *offshore*-ban maradt, s így alig adózott Görögországban (a kereskedelmi hajók egyébként nemzetközileg általánosan ténylegesen, tehát nem a profitjuk alapján adóznak). Ugyanakkor az ország csak importból képes biztosítani energiaszükségleteit, miközben számos szigetét csak hajóval lehet megközelíteni, a hajókat pedig olaj hajtja. Az élet fenntartása a szigeteken csak adókedvezményekkel (pl. csökkentett áfával) lehetséges. A fejletlen ipar miatt a megélhetést a szolgáltatásokban, meghatározó módon a turizmusban kereső kis, családi vállalkozások sem bírnak el súlyos adókat, a nagy szállodaláncok jövedelmeinek jó része pedig – a tengeri szállítmányozáshoz hasonlóan – szintén jórészt külföldön marad.

Mindezekért a görög gazdaság egyik legsúlyosabb, történelmileg öröklött sajátossága a kisarányú adóztatás, ami egyrészt a hatalmi érdekekből és korrupcióból, másrészt objektív adottságokból, harmadrészt az alulfejlett országokban mindenütt jelenlévő feketegazdaságból adódik. Az állami bevételek és kiadások közti különbség tehát igen nehezen orvosolható társadalmi-gazdasági-földrajzi tényezők eredménye. Ezért a felhalmozott adósság visszafizetéséhez szükséges, a hitelezők által megkövetelt jelentős és tartós (2018-tól 3,5 százalékos) elsődleges, azaz kamatfizetés nélkül számított költségvetési többlet – és ez különböző mértékben, de általánosan jellemző a (fél)perifériás országokra – *hosszú évtizedekre visszavetné a gazdasági-társadalmi fejlődést és növelné az ország lemaradását és külső függését*. Megjegyzendő, hogy 1994 és 2002 között Görögországban pozitív volt az elsődleges költségvetési egyenleg, ám ezt követően – éppen az euró adoptálása után, a hitelre épülő fellendülés idején – negatívvá vált, s a deficit egészen 2010-ig nőtt. Elsődleges többlet csak a takarékoskodásnak köszönhetően, 2014-ben jelentkezett ismét.⁶ Barry és Panizza 54 ország 1974–2014 közötti vizsgálatával kimutatták, hogy tartós és jelentős (legalább 5 éves és átlag 3 százalékos) elsődleges egyenleget

ritkán, speciális kedvező feltételek között produkáltak az országok, 3 százaléknál többet és 10 éven keresztül pedig csak egészen kivételes esetekben.⁷ Így kevéssé valószínű, hogy az európai krízisországok, köztük a leggyengébb Görögország, képes lenne erre a hitelezők által előírt teljesítményre.

A történelmileg öröklött strukturális gyengeséget az eurózónába lépés (2001) tovább súlyosbította. Magoulios és Athianos⁸ számításai szerint az eurózóna többi tagjával folytatott kereskedelem Görögország számára növekvő deficitet járt. E deficit kumulált értéke 2000 és 2007 között 118,7 milliárd euró volt, aminek 88 százaléka (104,4 milliárd euró) öt fejlett euró-tagországgal⁹ folytatott kereskedelemről származott. 2000 és 2008 között a 16 eurózóna-tag közül csak a fejlettebb északi országok voltak képesek növelni részesedésüket a világexportban, a déli tagországok részaránya viszont csökkent. Más szavakkal: az európai centrumországok nemzetközi versenyképessége nőtt, a perifériáé romlott. Az eurózónában a kereskedelmi és árfolyam-mechanizmusok eredménye, hogy a jövedelem a szegény országokból a gazdagabbakba áramlik, és a monetáris unió felerősíti az egyenlőtlen fejlődés tendenciáit az erősek javára a gyengébbekkel szemben. Olyan mechanizmus hiányában, amely megszüntetné, vagy legalább csökkentené ezeket az egyenlőtlenségeket, szükségszerűen kialakulnak az *ikerdeficit*ek (költségvetési és kereskedelmi deficit egy-szerre) – állapítják meg a szerzők. Más kutatások szerint Németország nyereségre tett szert még a görög válságból is. Ugyanis a pénztulajdonosok a megnövekvő kockázattal szemben a biztos befektetéseket, így különösen a német állampapírokat keresték, ezért csökkenthető volt ezek kamata. (Az is előfordult, hogy a kamat elmaradt az inflációtól, vagyis a reálkamattal negatív volt.) A német államadósság finanszírozása tehát sokkal olcsóbbá vált, mint a görög válság elmélyülése hiányában lett volna. 2010-től 2015 közepéig Németország 100 milliárd euró kamatnyereségre tett szert a görög válságnak köszönhetően.¹⁰

Általában elmondható, hogy az euró értékét és kamatát a különböző fejlettségű országok teljesítőképességének valamilyen átlaga határozza meg. Ezért az erős gazdaságok számára a valuta alulértékelt, ami növeli export-versenyképességüket, a gyengék számára viszont túlértékelt, ami rontja exportképességüket, növeli importszámlájukat és belföldi áraikat. Az eurózóna gyengébb, periférikus gazdaságaiban így az infláció üteme meghaladja a centrumét, ami miatt a 2000-es években kedvezőbb volt a perifériákon, így Görögországban is, befektetést eszközölni a viszonylag alacsony (akár negatív reál-) euró-kamattal felvett hitelekből. E befektetésekből a legerősebb gazdaságok tőkéje jelentős nyereséget realizálhatott. Miközben a centrumban a megta-
karítások nőttek, a perifériák eladósodása felgyorsult.¹¹

A 2000-es években mindenütt bekövetkező hitelfelfúvódás Európa déli perifériáin különösen jelentős, s így a rákövetkező válság is

mélyebb volt. 2008-ban a görög bankok, s azok (nagyreszt francia és német) befektetői is bajba kerültek. A kormány rögvest 28 milliárd euróval sietett a segítségükre¹² tőkeinjekció, likviditási támogatás és garanciavállalás formájában. Ezt az állam maga is csak hitelből tudta finanszírozni, növelve saját maga adósságállományát, egy lépést téve saját maga csődje felé.

Hasonló volt a helyzet Írországban 2008–2009 folyamán, ami miatt az északi szigetország is a nemzetközi intézmények segítségére szorult – vagyis a bankok helyett ment (volna) csődbe, amitől az intézmények (IMF, Európai Bizottság, Európai Központi Bank) mentették meg, és amivel megszorítások jártak. Ezek hatására 2010 óta jelentősen nőtt a szegénységgel és kirekesztődéssel fenyegetettek és a súlyos anyagi nélkülözésben élők aránya, fellendült a korábban csak az 1980-es évekre jellemző nettó kivándorlás, s évről évre csökken a természetes szaporulat Írországban.

Görögországban, gazdaságának specifikumai miatt, a helyzet még súlyosabb volt. 2009 októberében, amikor választások révén a balközép *Pánhellén Szocialista Mozgalom* (Paszok) színeiben Jeórjiosz Papandreu ülhetett a miniszterelnöki székbe, kiderült, hogy az államadósság jóval nagyobb, mint addig az Eurostatnak leadott számok alapján hinni lehetett. Az eladósodás eltitkolásában a 2000-es évek folyamán *swap*-ügyletek segítségével olyan óriás magáncégek játszottak közre, mint a *Goldman Sachs* (igaz, hasonló eljárást például Olaszország is alkalmazott más amerikai bankok segítségével). A *Goldman Sachs*, a *JPMorgan Chase* és más bankok által kifejlesztett ügyletek mintájára például 2001-ben a görög állam jövőbeli fizetési kötelezettségért cserébe szerzett eurót kiadásai fedezésére úgy, hogy azt nem adósságként kellett/lehetett feltüntetni. A görög kormány 1 milliárd eurót tudott „kivenni” az adósságállományból (adás-vételként elkönnyvelni), a *Goldman Sachs* pedig kb. 300 millió eurót keresett az ügyleten.¹³ Ebben az időben (1994 és 2002 között) az a Lukasz Papademosz volt a görög nemzeti bank elnöke, aki sikeresen bekor-mányozta az országot az eurózónába, majd az Európai Központi Bank (EKB) elnökhelyetteseként eltöltött évek után 2011-től Görögország EU által kijelölt miniszterelnökeként vállalta, hogy végrehajtja az előírt megszorításokat.

De térjünk vissza 2009-hez, amikor tehát úgy tűnt, hogy a bankmen-tés és a „trükközések” miatt a költségvetési hiány valójában a GDP 12,7 százalékára rúg (csak később derült ki, hogy még ennél is több), az államadósság pedig eléri a 262 milliárd eurót, a GDP 115 százalékát. Ekkor indult el Görögország kálváriája.

A szükséghelyzet okán a Papandreu-kormány által felvázolt költ-ségvetési megszorítások nagy terhet raktak a lakosságra, ezért heves társadalmi tiltakozást váltottak ki, és így nehezen is haladt bevezetésük. 2010 elején ráadásul újabb csontvázak estek ki a szek-

rényből, s kiderült, hogy az adósság és a költségvetési hiány még nagyobb. Az ismét korrigált adatok szerint az államháztartási deficit 2009-ben a GDP 13,6 százalékát érte el (mára már 15,2 százalékra teszi az Eurostat).¹⁴ Görögország a fizetéseképtelenség határára került. Ezért 2010 májusában a trojka 110 milliárd eurós mentőcsomagról döntött. A trojka alkotta meg Görögország számára a hitelhez tartozó, „Memorandum”-nak nevezett konszolidációs tervet is. Ez előírta, hogy mikor, milyen lépéseket kell tenni a költségvetési hiány (így a közkiadások) lefaragása végett, és milyen pénzügyi eredménnyel. Az intézkedések célja az volt, hogy Görögország visszafizesse adósságait. A végrehajtást az IMF háromhavonta ellenőrizte, s az ország a teljesítés függvényében hívhatta le a soron következő hitelrészletet. A Memorandum számos intézményi, elsősorban liberalizációs és – mint a munkaerőpiac esetében is – deregulációs, valamint az adóbehajtás korszerűsítését célzó intézkedés mellett elbocsátásokra, fizetés- és nyugdíjsökkentésre, a munkanélküliségi segély és az egyéb szociális kiadások visszavágására, a forgalmi adó emelésére vonatkozó előírásokat tartalmazott.

A görög kormány több intézkedést végre is hajtott, de az államháztartás szanalására és az adósságszolgálatra ez nem volt elég. Ráadásul az újabb és újabb soron következő megszorító lépéseket heves tiltakozások, sztrájkok kísérték. Így 2011-ben újabb, immár 135 milliárd eurós mentőcsomagra volt szükség,¹⁵ amihez további megszorítások tartoztak. Papandreu miniszterelnök 2011 októberében ezt a „kiigazítási csomagot” népszavazásra akarta bocsátani. Bár a népszavazás tiszta vizet önthetett volna a pohárba mind a helyzet, mind a teendők tekintetében – feltéve, hogy a lakosságot megfelelően tájékoztatják az alternatívákról –, Európa vezetői részéről hatalmas felháborodás követte a javaslatot, s a miniszterelnöknek azonnal távoznia kellett posztjáról. Görögországot 2011 októbere végén az Európai Központi Bank szigorú pénzügyi felügyelete alá helyezték.¹⁶ Napok alatt új koalíciós kormány alakult, élén „az EU emberével”, az EKB volt elnökhelyettese, az eurócsatlakozást menedzselő, fentebb már említett, Lukasz Papademosz személyében. A parlament 2012 februárjában, a lakosság heves utcai megmozdulásai közepette, kis többséggel megszavazta az újabb megszorításokat. Mivel ez a politikában is megosztottságot szült, s a társadalmi tiltakozás sem csillapodott, a kormány működéseképtelenné vált, s 2012 májusában új választásokat kellett kiírni.

A válságkezelés kudarca

Már az eddigiekből is látható, a görög válságkezelés kezdettől fogva, finoman szólva is, nehézkes és a lakosság mind nagyobb része számára, különösen 2011 nyaratól, elfogadhatatlan volt. Görögország

egyre mélyebbre csúszott a „belső leértékelés” okozta „megszorítási csapdában”¹⁷, amelyet maga a „mentőprogram” indukált. A megszorítások miatt ugyanis a gazdaság egyre zsugorodott, így a költségvetési bevételek növelése lehetetlenné vált, az egyensúly csak a kiadások további visszavágásától volt remélhető, ami csökkentette a keresletet, így a termelést és az állami bevételeket, és így tovább. A megszorítási politikát számos neves közgazdász, így például a Nobel-díjas Paul Krugman¹⁸ és Joseph Stiglitz¹⁹ is elhibázottnak tartja. Stiglitz szerint egyenesen helyénvaló, hogy a görögök a 2015. július 5-i népszavazáson (lásd később) elutasították.²⁰ A gazdasági visszaesés élénkítést követelt volna, az egekbe szökő munkanélküliség és a lakosság súlyosbodó nélkülözése pedig a szociális kiadások növeléséért kiáltott. Nem véletlen, hogy a „megszorítási csapda” helyett a Sziriza-kormány első pénzügyminisztere, Janisz Varufakis, az amerikai vállalati technikára utaló „költségvetési vízbefojtás” („fiscal waterboarding”) kifejezést használta.²¹

A megszorítási csapda hatását tükrözi, hogy 2011 júliusában a trojka még kevesebb, mint 30 milliárd eurós kiigazítást írt elő 2011–2015-re,²² 2012 márciusában azonban 2012–2015-re már 30,9 milliárd, 2016-ban pedig további 11,9 milliárd eurónyi egyenlegjavítás szerepelt az elvárások között.²³ Történt ez annak ellenére, hogy az adósság már ekkor fenntarthatatlan volt. Ezt a tényt a 2010-es és 2011-es görög „mentőcsomagok” megszavazása és a Görögországgal szembeni magánadósságok átstrukturálását és részleges elengedését jelentő ún. PSI²⁴ program meghirdetése után, már 2011 októberében a hitelezők számára készített „szigorúan titkos” IMF-szakértői dokumentum is rögzítette.²⁵ Eszerint a görög gazdaság nem tud a 2011 nyarán megszavazott második mentőcsomaghoz kapcsolt scenárió szerint növekedni, ezért új, kedvező feltételű pénzügyi támogatásra és további adósság-elengedésre van szüksége. Ez az IMF-dokumentum a görög válság megoldásának pótlólagos finanszírozási igényét 2011 végén 252–440 milliárd euróra becsülte. 2010–2011-ben tehát az „intézmények” egy fizetéseképtelenné vált adósságot mentettek ki és láttak el további hitellel, megkövetelve, hogy fizesse vissza azt az adósságot, amivel szemben fizetéseképtelenné vált.

Lukasz Papademosz kormányának bukása után, a 2012. júniusi választások eredményeként, a konzervatív Új Demokrácia Párt alakíthatott koalíciós kormányt. Ez folytatta a megszorításokat, bár nehezen haladt előre velük. A kormányzó párt népszerűsége zuhant, a 2014. májusi európai parlamenti választásokat a Sziriza nyerte.

A kormány ezután már nem mert további megszorító lépésekre fogni, így nem is tudta lehívni az eredetileg 2014 decemberében záruló program utolsó, 7,2 milliárd eurós részletét sem, s ezért kérte a program meghosszabbítását 2015 februárjáig. Addigra azonban már új kormánya volt Görögországnak, amely kezdetben nyíltan megta-

gadta a Memorandumot, így nem „járt” neki a mentőcsomagban még megmaradt pénz sem.

A válság kitörése óta a görög GDP 25 százalékkal esett, ezen belül a „mentőcsomagok” 5 éve alatt 17,5 százalékkal. A munkanélküliségi ráta 2009 és 2014 között 9,6 százalékról 26,5 százalékra, a 25 éven aluliak körében 21,9 százalékról 50 százalék fölé nőtt. Az öt év alatt a nemzetgazdaság egészében az alkalmazottaknak jutó munkakompenzáció teljes összege (bér, fizetés, juttatás) 24,5 milliárd euróval, azaz 29,1 százalékkal csökkent.²⁶ A költségvetési szigorításoknak köszönhetően nyolc munkanélküliből mindössze egy részesül munkanélküli ellátásban, ami 2012 óta mindössze havi 359 euró.²⁷ 2012 óta egymillió nyugdíjas kevesebb, mint 500 eurót kap havonta, a rokkantnyugdíjak többsége 200-540 euró. Mindeközben a fix szegénységi küszöb (a 2008-as mediánjövedelem 60 százaléka) 665 euró.²⁸ 2014-ben a görög lakosság 48 százaléka élt ennél kevesebből, ami messze a legmagasabb arány az EU-ban, az utána következő Lettország mutatója 28 százalék.²⁹ A szegénységgel és kirekesztődéssel fenyegetettek aránya – amit az aktuális év nemzeti jövedelmének figyelembevételével számolnak, márpedig Görögországban a nemzeti jövedelem évek óta csökken – 2014-ben 36 százalék volt, az EU28-on belül Románia és Bulgária után a harmadik legmagasabb!³⁰

Az euró többi válságországa (Írország, Spanyolország, Portugália, Olaszország) nemcsak azért teljesített jobban, mint Görögország, mert válságuk és strukturális problémáik kevésbé súlyosak voltak, hanem azért is, mert nem kellett olyan mértékű költségvetési kiigazítást végrehajtaniuk, mint a görögöknek. Az Eurostat adatai szerint a görög közkiadások 2009 és 2014 között 40 milliárd euróval csökkentek, aminek fele az elbocsátott alkalmazottak bérének megspórolásából (9,2 milliárd euró) és a szociális ellátások lefaragásából (11,3 milliárd euró) adódik össze.³¹

A „megszorítási csapda” további hozományként a pénzpiacok különösen bizalmatlanná váltak. 2011 és 2013 között a görög bankokból több mint 80 milliárd euró magán-megtakarítást vontak ki³² (egyedül 2011-ben 32 milliárdot), ami részben a „párnák alá”, részben egyes a centrumországok bankjaiba, így Németországba³³ vagy Svájcba áramlott. 2009 és 2014 között folyóáron a bruttó állótöke beruházások 60 százalékkal estek, GDP-arányos mértékük pedig a 20,9 százalékról 11,6 százalékra zuhant, ami Ciprus után a második legalacsonyabb arány az EU28-ban.³⁴

Mindeközben az államadósság/GDP-ráta 2014-végéig 177 százalékra nőtt. A két mentőcsomagtól 2014 végéig 229,6 milliárd eurót kapott meg Görögország, amit bankmentésre és régi adósságainak visszafizetésére használt fel. 2010 óta 94 milliárd ment a bankok feltőkésítésére és a magánhitelezők adósságának átstrukturálásra (a magánhitelek felének, kb. 100 milliárd eurónak a leírása után fennmaradó

tartozás fedezésére), és további 135,6 milliárd euró a görög állam egyéb lejárt adósságainak és a kamatoknak a törlesztésére (beleértve az IMF-nek történő visszafizetéseket is).³⁵ Görögországnak 2014 végén lényegében annyi volt az adóssága, mint 2010-ben (2014: 317 milliárd euró, 2010: 329 milliárd euró³⁶), csak ekkorra a magánhitelezők és bankok helyett immár háromnegyed részben az EKB-nak, az eurózóna tagországainak (az ún. EFSF-nek) és az IMF-nek tartozott.

A bankok feltőkésítésére szánt pénzek (összesen 48,2 milliárd euró) nagyrészt a francia és német bankrendszer segítségével ki. 2010 márciusának végén a német bankoknak 44 milliárd dollárja (kb. 33 milliárd euró), a franciaéknak 71 milliárd dollárja (kb. 53 milliárd euró) feködt a görög bankokban.³⁷ Paulo Nogueira Batista, aki 11 latin-amerikai országot képvisel az IMF igazgató tanácsában, így fogalmaz: „Görögország hatalmas pénzüsszeget kapott, de a pénz alapvetően arra szolgált, hogy például a francia és német bankoknak lehetővé tegyék a [váltságos helyzetből való] kilépést, anélkül, hogy e pénzek bármiféle hozzájárulást jelentettek volna a görög gazdaság átstrukturálásához.”³⁸

Az intézményi hitelezők tehát nem Görögországot segítették meg, hanem *a magántőke-tulajdonosok kintlévőségét vállalták át egy fizetőképtelenné vált adóstól, amelyet most az adósság mihamarabbi visszafizetésére kényszerítenek* – erre intézményi hitelezőként sokkal hatékonyabban képesek, mint a magánhitelezők valaha is lettek volna. Így *a magántőke veszteségének nagy részét a „mentőcsomag” közbeiktatásával államosították, s megszorításokon keresztül társadalmasítják*. A hitelek visszafizetéséhez a bérekre, valamint a közszolgáltatásokra (egészségügyre, oktatásra) és a szociális ellátásra fordított kiadások csökkentése szükséges. Mint említettük, öt év alatt 20,5 milliárd euróval estek vissza az állam által fizetett bérek és a pénz- vagy természetbeni szociális ellátások. Ez egy főre átlagosan, a csecsemőtől az aggastyánig öt év alatt 1880 euró (havi 31 euró) jövedelemcsökkenést jelent, nem számolva a nem bér- és ellátásjellegű állami finanszírozás csökkenését a közszolgáltatásokban (egészségügy, oktatás stb.).

Az Európai Bizottság a negyedik felülvizsgálati jelentésében³⁹ „az alkalmazkodási program sikertörténetei” („Success stories of the Economic Adjustment Programme”) címszó alatt sorolja, hogy az egészségügyi reform következtében a gyógyszerkiadások 1,4 milliárd euróval csökkentek; a közsféra foglalkoztatása 20 százalékkal zuhant; ennek és a minimálbér-csökkentésnek köszönhetően jelentősen mérséklődtek a bérek; az egy foglalkoztatottra jutó bérköltség 2012 és 2014 között 12,3 százalékkal lett kisebb, a versenyképességet tehát javította az egységnyi munkaerőköltség radikális (az Eurostat szerint 2009 és 2014 között 20 százalékos⁴⁰) csökkenése.

A szociális helyzet romlásával romlik a lakosság egészségi állapota és felszökött az öngyilkosságok száma is Görögországban.

A Portsmouth-i Egyetem kutató professzorai szerint az öngyilkosságok számának növekedése és a megszorítási politika között határozott korreláció mutatható ki.⁴¹

E helyzetben kívánt változtatni a 2015 januárjában választást nyerő, a mai Európában „radikális” baloldalinak számító Sziriza, de kísérlete csúfos véget ért.

Görögország kivéreztetése

Az események arra utalnak, és a tárgyalásokat öt hónapig vezető görög pénzügyminiszter, Janisz Varufakisz nyilatkozatai megerősítik, hogy az intézmények a kezdetektől hajthatatlanok voltak, politikájuk változtatásának lehetőségét nem vették fontolóra, s leginkább szabadulni szerettek volna Görögországtól. Varufakisz szerint Wolfgang Schäuble, aki Angela Merkellel együtt „abszolút ellenőrzése” alatt tartja az euróországok pénzügyminisztereit tömörítő informális *Eurogroup*ot, nyíltan megmondta neki, hogy Görögországot kívül akarja látni az eurózónán.⁴²

Amint megindultak a tárgyalások az új görög kormány és a trojka között, az EU vezetése rögtön likviditási nyomás alá helyezte Görögországot, azon a jogcímen, hogy Görögország gyakorlatilag felmondta a Memorandumot, így nem jár számára különleges elbánás. Amíg ugyanis a Memorandum élt, az EKB elfogadta az amúgy bővli kategóriába sorolt görög állampapírokat fedezetként a görög bankok euró igényei mögé. Február 4-én azonban megszüntette ezt a lehetőséget⁴³ (ezzel gyakorlatilag lehetetlenné tette, hogy a görög kormány kötvényeket bocsásson ki bankjai felé, vagyis szükségletei fedezésére pénzt teremtsen), és nem adta vissza akkor sem, amikor később a görög kormány kérésére június végéig meghosszabbították a hitelprogramot. A kedvező feltételű kötvényvásárlás helyett az EKB csak a drágább, rövidlejáratú ún. sürgősségi likviditási segítséget (*Emergency Liquidity Assistance – ELA*) biztosította Görögország számára.

A görög likviditás korlátozását az euró szempontjából nem támasztja alá semmilyen gazdasági ésszerűség. Annál inkább játszanak közre politikai érdekek. A görög pénzügyminiszternek, Janisz Varufakisznak, minisztersége első hetében az Eurogroup elnöke, Jeroen Dijsselbloem, értésére adta, hogy vagy elfogadja a megszorítási logikát és ejti az adósság átstrukturálására vonatkozó igényét, vagy a görög hitelprogram „össze fog omlani”.⁴⁴

Az EU tehát jelezte, hogy a további hitelezés a megszorító csomag maradéktalan folytatásának függvénye, adósságkönnyítésről szó sem lehet: ha nincs megegyezés, nincs finanszírozás. A hitelezők nem utalták át a „mentőcsomag” fent említett utolsó, 7,2 milliárd eurós részletét sem. Eközben Görögország egészen 2015 júniusáig rendszeresen

teljesítette adósságszolgálati kötelezettségeit, s így idővel pénzügyileg „kiszáradt”.

A hitelezők alapjaiban tartani akarták a Memorandum elveit és ütemtervét, hogy ezáltal biztosítsák az általuk nyújtott hitel visszafizethetőségét, s Görögország mihamarabbi „saját lábra” állását. A hitelek visszafizetésének feltétele a jelentős és tartós elsődleges (tehát kamatfizetés nélkül számított) költségvetési többlet. E téren a hitelezők némiképpen csökkentették az elvárt többlet mértékét, de továbbra is 3,5 százalékot vártak el 2018-tól kezdve. Ehhez a nyugdíjak csökkentését, az áfa emelését valamint a munkaerő-piaci szabályozás lazítását (pl. a foglalkoztatottak számára kedvező kollektív alku intézményeinek eltörlését, a csoportos elbocsátás könnyítését) tartották elengedhetetlenek.

Az érdeklődők nyomon követhették a Sziríza-kormány azon próbálkozásait, hogy meggyőzzék Európa vezetőit a görög „humanitárius krízis” mélységéről és a megszorítási politika (legalább részbeni) feladásának szükségességéről. Ennek érdekében a görögök több, egyre hosszabb és kidolgozottabb programot is letettek az asztalra, és a hitelezők kifogásai alapján sorozatosan módosították javaslataikat, mígnem egészen közel kerültek a hitelezők elvárásaihoz. Eközben adósságkönnyítést és további pénzügyi segítséget is kértek. Alkupozióik kezdettől fogva igen gyengék voltak, és az Alexis Tziprasz vezette kormány a politikai alkufolyamatban nem törekedett rá, hogy erőt mutasson fel (például saját kvázi-pénz ideiglenes bevezetésével).

A tárgyalások az Eurogroup keretében folytak. Az Eurogroup informális képződmény, működését nem szabályozza semmilyen uniós jogszabály, ülései titkosak, nem készül róluk jegyzőkönyv.⁴⁵ Így az eseményekről csak személyes elbeszélésekből lehet információt szerezni. Janisz Varufakis, volt görög pénzügyminiszter szerint a hitelezők komplex programot vártak tőlük, mindig új és új statisztikai adatokat kértek, nem bocsátkoztak vitába a megszorítási politika ésszerűségét illetően, nem figyeltek és nem reagáltak a görög tárgyalófél érveire („ha a svéd nemzeti himnuszt énekeltem volna, akkor is ugyanazt a választ kapom”), és nem kívántak részmegállapodást kötni a mindkét fél által elfogadott kérdésekben.⁴⁶

Görögország kérései mellett nem álltak ki az euró többi „válság-országának” (Irország, Portugália, Spanyolország) kormányai sem, amelyek rendszeren végrehajtották a megszorításokat. Ha megértést tanúsítottak volna Görögországgal szemben, azzal saját politikájukat kérdőjeleznék meg, és saját hazai kritikusaik álláspontját erősítik.

Az elhúzódó tárgyalások alatt Görögország tartalékai lassan elfogytak, a tőzsdék elkezdtek beárazni a „Grexit”-et (Görögország eurózónából való kilépését), a hitelminősítők tovább rontották az ország addig is rendkívül rossz besorolását, a beruházások tovább estek, a gazdasági válság tovább mélyült. 2015. június végén a 2011.

októberihez igen hasonló helyzet állt elő. A hitelezők által „végső ajánlatként” az asztalra tett intézkedéscsomag a Szíriza-kormány számára elfogadhatatlan javaslatokat tartalmazott. A tárgyalások június 25-én megszakadtak, és a görög kormány még aznap éjjel népszavazást hirdetett meg a hitelezők javaslatáról. Úgy számított, hogy egy népszavazás megerősíti tárgyalási pozícióit az intézményekkel szemben. Időközben lejárt a többször meghosszabbított második hitelprogram, s a görög kormány hiába kérte annak újabb meghosszabbítását a népszavazás végéig. A program lejártára hivatkozva az EKB azonnal befagyasztotta az ELA szintjét, vagyis megtagadta a likviditás növelését a görög bankoktól. Emiatt Görögországban június 29-étől, a népszavazás előtt egy héttel, bankzárlatot kellett elrendelni, ami még e tanulmány írásakor (2015. október) is tart.

A népszavazás bejelentését követő napon, 2015. június 26-án hozták nyilvánosságra az IMF újabb szakértői jelentését,⁴⁷ amely megerősítette, hogy a görög adósság fenntarthatatlan, el kell engedni egy részét, továbbá Görögországnak legalább 50 milliárd euró friss pénzre van szüksége, és arra, hogy az eurózóna felé fennálló adósságai visszafizetésének türelmi idejét 20 évre, végső lejáratát pedig 40 évre tolják ki.

2015. július 5-én 62,5 százalékos részvétel mellett az érvényesen szavazó görög állampolgárok 61,3 százaléka mondott „nem”-et („oxi”) a további megszorításokra.⁴⁸ Ezt követően egész Európát meglepő fordulat következett be.

A görög kormány kapitulálása és a harmadik „mentőcsomag”

A népszavazás másnapján Tsziprasz megvált a tárgyalásokat addig harcosan vezető Varufakisz pénzügyminisztertől, a görög kormány pedig július 9-én új stabilizációs programért folyamodott a hitelezők-höz, 13 milliárd eurónyi költségvetési kiigazítást (így például a nyugdíjnak a GDP egy százalékával felérő csökkentését is) tartalmazó intézkedéstervvel, amely mellé adósság-elengedést és 53,5 milliárd eurónyi újabb hitelt kért. A tervzet, a korábbi hónapok tárgyalásainak köszönhetően már nagyrészt azonos volt a hitelezők legutolsó javaslatával, különbség a görög kormány utolsó „vörös vonalaiban” (például a kiegészítő nyugdíjak és a szigetek kedvezményes áfájának eltörlésére vonatkozó határidőket, az éttermek áfáját és a munkaügyi szabályozást illetően) és persze az adósság-elengedés kérdésben mutatkozott.

Az intézmények azonban nem ijedtek meg a görög népszavazás eredményétől, és nem elégedtek meg a görög kormány programjavaslatával. Július 12-én az eurózóna vezetői (*Euro Summit*) lényegében ultimátumot intéztek Görögországhoz, amely a görög kormány által felkínáltaknál is keményebb feltételeket tartalmazott, ugyanakkor leszögezte, hogy az adósság nominális csökkentéséről nem lehet szó.⁴⁹

E javaslattal szemben az egyetlen alternatíva az volt, hogy Görögország – legalább ideiglenesen – elhagyja az eurózónát. A feltételek teljesítése esetén viszont 85–86 milliárd euróhoz juthat – tehát látszólag sokkal többhöz, mint amit a görögök kértek – a következők szerint. 50 milliárd euró újabb hitel, aminek felét bankjainak feltőkésítésére kell használnia, egynegyedét adósságainak törlesztésére, a maradék egynegyedét (12,5 milliárd eurót) pedig beruházásokra. További 35 milliárd euró szolgálhatja a beruházásokat, beleértve a kis- és közepes vállalkozások segítségét. Ez azonban nem új pénz, hanem a 2014–2020-as uniós költségvetési időszakban Görögország számára jutó összeg. A könnyebbség itt az, hogy az európai hitelezők segítséget ígértek e pénzek lehívásához, megemelték a projektek előfinanszírozási összegét és csökkentették vagy eltörölték a programok kötelező önrészét.

A görög kormány 17 órás tárgyalás után *maradéktalanul elfogadta a hitelezők ajánlatát*.⁵⁰ A kormány politikájával szemben utcai tüntetésekre, sztrájkokra került sor. A Szirízában belül éles ellentétek alakultak ki, Tsziprasz eltávolította az újabb „mentőcsomagot” ellenző minisztereket. Ugyanakkor kijelentette, hogy olyan szöveget írt alá, amiben nem hisz, és amely Európa vereségét jelenti, de ez volt az adott helyzetben a legjobb megoldás.⁵¹

A harmadik mentőcsomagról szóló, minden részletet tartalmazó szerződés (az új Memorandum) augusztus 11-re el is készült. Az ebben foglaltak szerint⁵² a görög gazdaság 2015-ben és 2016-ban tovább zsugorodik, de 2017-ben már 2,3 százalékkal nőni fog. Az elsődleges költségvetési egyenlegre vonatkozó célszámokat ennek megfelelően állították össze: a GDP százalékában 2015-ben még 0,25 százalékos hiány lehetséges, s 2016-ban és 2017-ben már 0,5 és 1,75 százalékos, 2018-tól kezdve pedig minden évben 3,5 százalékos többletet kell elérni.

Mielőtt a görög állam lehívhatná az első részletet az új programból, teljesítenie kell például a következőket: kvázi-automatikus kiadáscsökkentési szabályokat kell bevezetnie arra az esetre, ha a költségvetési egyenleg nem a kívánalmaknak megfelelően alakulna; a hitelek visszafizetésnek, illetve a privatizáció előrehaladásának garanciájaként 50 milliárd eurónyi „értékes” állami vagyont egy független vagyonkezelő rendelkezésére kell bocsátania, amelyet a trojka felügyel; eladásra kell bocsátania többek között a gázszolgáltatást, több kikötőt (Pireusz, Thesszaloniki), a vasutat, a postát, 14 regionális repülőteret. A nem teljesítő banki hitelekre vonatkozóan új, szigorúbb szabályozást kell létrehozni; megszüntetni az üzemanyag-támogatásban részesülő farmerek adókedvezményét, szigorítani az adóhátralékok behajtását, az önfoglalkoztatók és kisvállalkozások számára bevezetni a becsült jövőbeli jövedelmen alapuló adó-előfizetési rendszert, az 50 000-100 000 eurós évi keresetek szolidaritási adóját 4 százalékról 6 százalékra emelni, függetlenné tenni a statisztikai hivatalt stb.

A későbbiekben esedékes az ambiciózus nyugdíjreform, aminek keretében például 67 évre kell emelni a nyugdíjkorhatárt és meg kell szüntetni a kiegészítő nyugdíjakat, továbbá az áramszolgáltatók privatizálása és a kollektív alku, illetve munkaügyi szabályok deregulálása, ami nagyobb hatalmat ad a munkáltatók kezébe a foglalkoztatás körülményeinek meghatározásában. A kiadásokat racionalizáló reformokat kell végrehajtani az egészségügyben, és liberalizálni kell a termékpiacon is. Ez utóbbi például azt jelenti, hogy a helyileg termelt tejet kiszoríthatja az import. 2014-ben a trojka elvárásai szerint el kellett hagyni a „friss” megkülönböztető címkét a friss tejről, most pedig az ötnapos polcon tarthatósági maximumot kell eltörölni a pasztörizált tejekre vonatkozóan.⁵³

A harmadik mentőcsomagot a görög parlament augusztus 14-én az ellenzéki pártok szavazatának köszönhetően elfogadta. A Sziríza egysege azonban megrendült, ezért Tsziprasz lemondott, és szeptember 20-án új választásokra került sor. Meglepetésre ezt is megnyerte a Sziríza, amiből időközben kiváltak a 2014-es *Thesszaloniki Program* szellemiségéhez ragaszkodó „keményvonalasok” (az általuk alakított új párt, a *Népi Egység*, nem tudta megszerezni a parlamentbe jutáshoz szükséges 3 százaléknyi szavazatot sem). Igaz, a részvételi arány minden eddiginél alacsonyabb, 56,6 százalék volt. (Görögországban kötelező, bár nem erőltetett a választásokon való részvétel, és így a részvételi arány évtizedeken át 75-80 százalék volt egészen a válságig, de még azt követően is meghaladta a 60 százalékot.)

Az IMF továbbra is kitart amellett, hogy nem csatlakozik a programhoz, ha nincs adósságkönnyítés. Az európai hitelezők szerint az adósság nominális csökkentéséről nem lehet szó, de a türelmi idő és a törlesztési periódus meghosszabbításáról, esetleg kamatcsökkentésről esetleg igen. Erről az euró-zóna azt követően fog tárgyalni, hogy a görög kormány érdemben előrehalad az Memorandum előírásainak teljesítésével.

A puding próbája az evés: a kormány társadalmi támogatottságának valódi ereje majd akkor lesz látható, ha érezhetőek lesznek a megszorítások társadalmi hatásai. Az adósságkönnyítés kérdése pedig továbbra is nyitott. A harmadik mentőcsomag sikere tehát kétes, és nem oldódtak meg a különböző fejlettségű országokat tömörítő euró-zóna problémái sem.

Kilépni vagy bennmaradni?

Felmerül a kérdés, miért nem lép ki Görögország az euróövezetből. Miért vállalt fel még a megszorítás-ellenes Sziríza is egy harmadik mentőcsomagot két sikertelen után, ha a súlyos gondoknak nagyrészt éppen az euróövezeti tagság az oka, és az ország saját valuta birtokában nagyobb mozgásteret élvezhetne.

A korábbi felmérések szerint a görögök több mint 80 százaléka ragaszkodott az euróhoz. Az elmúlt hónapok ennek az aránynak a csökkenését hozták, de a többség még mindig az euró pártján áll. Nyilvánvalóan ez magyarázza, hogy a Sziríza sem tárt a választók elé egy „B tervet”, arra az esetre, ha elképzelései az eurózónán belül lehetetlennek bizonyulnának. Mint a fejleményekből kiderül, a „radikális baloldalinak” titulált párt tagjainak többsége is mindennél többre tartja az eurót. Mindebből viszont az következik, hogy a Sziríza elméleti és politikai megalapozottsága erősen hiányos volt.

Igaz, Janisz Varoufakis egykori pénzügyminiszter azt állítja, Alexis Tsziprasz kérésre már 2014 végén kidolgoztak egy „B tervet” a tárgyalások sikertelensége esetére, amellyel függetleníthették volna a görög pénzforgalmat az EKB-tól, ha az elzárja a pénzcsoportokat, s amelyből később megvalósítható lett volna a drachmára való átállás. Ezt a tervet ő a népszavazás estéjén javasolta bevetni, ám Tsziprasz nem adott neki engedélyt rá. Varoufakisnak ezért kellett távoznia a pénzügyminiszteri posztról.⁵⁴

Nemcsak a görögök, hanem maga az eurózóna is megosztott a görög tagság kérdésében. Az újabb mentőcsomagot ellenezte és inkább a Grexitet preferálta Finnország, Belgium, Hollandia, Ausztria, Lettország és Litvánia vezetése. Wolfgang Schäuble német pénzügyminiszter különösen kemény álláspontra foglalt el. Ő inspirálta az eurózóna július 12-i szigorú állásfoglalását,⁵⁵ és alternatívaként azt javasolta, hogy Görögország 5 évre hagyja el az eurózónát!⁵⁶ Franciaország és Olaszország támogatása viszont erősnek bizonyult, és Spanyolország és Luxemburg is mindenáron bent akarta tartani Görögországot az euró zónában. Franciaország segítette a népszavazás utáni görög javaslat összeállításában, Olaszország pedig határozottan nemet mondott⁵⁷ a német diktátumra.

Janisz Varoufakis szerint Németország azért akar példát statuálni Görögországgal (amelyet Stiglitz, hasonló összefüggésben, „áldozati bárány” nevez)⁵⁸, hogy megfélemlítse Franciaországot és elfogadtassa vele saját „fegyelmező” eurózóna-modelljét.⁵⁹ Tény, hogy Franciaország is küszködik a költségvetési hiánnyal, mivel a Holland-kormányknak nehezebbre esik a szociális jóléti kiadások megnyirbálása. Az ország hosszú évek óta túlzottdeficit-eljárás alatt áll, és az EU Tanácsa már háromszor hosszabbította meg számára a hiány 3 százalék alá szorítására vonatkozó határidőt.⁶⁰

Az euróövezeten belül határozott törésvonalak rajzolódtak ki, illetve éledtek újjá és mélyültek el, amelyek a felbomlás irányába mutatnak. Mind az aranystandard, mind a dollár fix aranyparitására épülő Bretton Woods-i rendszer összeomlása, mind az euróövezet – már sokak által leírt – konstrukciós hibái arra mutatnak, hogy a görög eset csak a vég kezdete az európai monetáris unió, s ezzel az EU számára. Legalábbis amennyiben alapvető változások, mint pl. költségvetési unió, vagyis

a gazdagok felől a szegények felé történő jövedelemátcsoportosítás – amelyek szükségességére éppen a Szíriza-kormány hívta fel a figyelmet – nem következnek be.

Görögország jelentősége Európa számára

Európa vezetőinek van mit megfontolniuk Görögország eurózóna- és EU-tagságával kapcsolatban. A hierarchikus világgazdaságot jellemző „aszimmetrikus interdependencia” azt jelenti, hogy bizonyos mértékben a meghatározó pozícióban lévő „centrum”-országok is függenek azoktól a „perifériáktól”, amelyek tőlük függenek.

Görögország, földrajzi fekvése (a közel-keleti olajmezőkhöz, valamint a tengerszorosokhoz és Oroszországhoz vezető útvonal) miatt geopolitikailag mindig is fontos volt az európai, ázsiai, sőt amerikai nagyhatalmaknak. Az Obama-adminisztráció 2015 nyarán, az elmérgesedő görög helyzet kapcsán többször is nyíltan Görögországnak az euróövezetben tartására szólította fel az érdekelt feleket.

A görög elitet már akkor is erős gazdasági-politikai szálak fűzték Oroszországhoz, amikor a későbbi Görögország területe még az Oszmán birodalom része volt. Angliát és Franciaországot éppen e kapcsolat túlzott megerősödésétől való félelem sarkallta arra, hogy kiterjessze fennhatóságát a függetlenségükért küzdő görögökre. Ők ültettek bajor, majd német-dán királyokat a görög trónra, és hiteleztek a kormányoknak a független görög állam (1830) megalakulása óta. Angol-amerikai segédlet biztosította a konzervatív, nyugatbarát erők győzelmét a baloldali és így potenciálisan szovjetbarát erők felett az 1946–1949-es polgárháborúban. 1952-ben Görögország NATO-tag lett. Az USA támogatásával maradt fent a jobboldali junta 1967 és 1974 között, és alapvetően geostratégiai okok miatt – a nyugati típusú többpárti parlamentáris demokrácia megszilárdítása révén kizárni egy esetleges baloldali, szovjetbarát fordulatot – vették fel Görögországot az EU-ba 1981-ben.

Görögország kiesése az eurózónából tehát meggyengítené az EU és a vele szövetséges Egyesült Államok globális stratégiai pozíciót. Főként, hogy az EU-val ma Ukrajna miatt feszült viszonyban lévő Oroszországnak különösen jól jönne egy „baráti” állam Dél-Európában. A geopolitikai érdekek felismerésének jele például, hogy Alexisz Tsziprasz többször is kijelentette, ellenzi az Oroszországgal szembeni EU-szankciókat, hogy 2015 április elején Oroszországba látogatott, hogy a „nem”-mel végződő népszavazás másnapján telefonon beszélt Putyin elnökkel⁶¹, vagy hogy támogatta a Törökországon keresztül építendő orosz gázvezeték tervét. 2015 első felében Oroszország pénzügyminisztere és elnöke is jelezte, hogy készek segíteni Görögországot, ha kéri, például a privatizálásra kínált görög állami

vagyon megvásárlásával, vagy beruházási projektekkel (mint például a *Török Áramlat*), amelyek mindkét félnek nyereséget hoznak.⁶²

Továbbá, 2015 májusában az orosz pénzügyminiszter azzal lepte meg a világot, hogy felajánlotta Görögországnak a BRICS Fejlesztési Bankjában való részvételt. Ezt a bankot Brazília, Oroszország, India, Kína és Dél-Afrika egyenlő arányú befizetéssel, 50 milliárd dolláros kezdő tőkével alapította, amelyet később 100 milliárd dollárra emelnek. Az újabb tagok felvételéről többségi szavazással döntenek, és a taggá válás akár egyetlen 100 ezer dollár értékű részvény megvásárlásával is lehetséges.⁶³

Ráadásul Görögország kilépése az euróövezetből komoly problémákat vetne fel az EU jogrendje szempontjából – például, hogy ekkor Görögország az EU tagja maradhat-e. Még ennél is fontosabb azonban, hogy az eurózóna elhagyása az egész Európa-projektum kivitelezhetőségét kérdőjelezné meg: a stabil, állandóan mélyülő együttműködés képzetére épülő konstrukciót ez a precedens egy csapásra „átjáróházzá” fokozná le. Nem is beszélve a kilépés, vagy akár csak az euróövezeten belüli csőd messzemenő gazdasági hatásairól.⁶⁴ Ha megrendül a bizalom az európai integráció stabilitásában, akkor az euró tartalékvaluta szerepe is csökkenhet, a tőke még érzékenyebbé válik majd a régió tagállamainak minden problémájára, menekülési hajlama nőhet, beruházási hajlama pedig mérséklődhet. Ez a már ma is pangó európai gazdaságot tovább gyengítené, ami a munkanélküliség további növekedését, a lakosság életszínvonalának gyorsuló romlását eredményezheti, s ezzel társadalmi elégedetlenséget és politikai krízist szülhet.

Konklúzió felülnézetből

Görögország és az euróövezet, illetve az EU kölcsönösen függnek egymástól, még ha a kis déli állam a maga hatását csak közvetetten fejtí is ki. Ez a közvetítés azonban jelen esetben közvetlen, „tetemre hívó” szerepet játszott abban, hogy az EU és vezetői megmutassák, kívánna-e paradigmát váltani, és az „adós fizess” egyszerű piaci fundamentalista képletén, valamint „az erősebb diktál” filozófián túl látva a történelmi fejlődés egyenlőtlenségeivel és a piaci verseny egyenlőtlenítő hatásaival szembenézve hajlandók-e komolyabb (anyagi) áldozatot vállalni a lemaradók felzárkóztatásáért. Ez messze nem lenne indokolatlan, hiszen *a gazdagok gazdagsága jórészt éppen a lemaradókkal szembeni versenyelőnyükből és ezért nem kis részben tőlük származik.*

Az EU olyan általános „értékekre” épül, mint például a *méltóság, szabadság, egyenlőség, tolerancia, szolidaritás*, és deklarált célja ezen értékeknek, a békének, valamint „az emberek jólétének” a

biztosítása.⁶⁵ Mindezen értékek és célok melletti elkötelezettség méretük meg a válság gyötörte, félperifériás Görögországgal szembeni elbánásban. 2015 októberében, úgy tűnik, hogy *ilyen elkötelezettség nincs, illetve alárendelődik a közvetlen nemzeti érdekeknek*, ami egykor volt, naiv vágyálommá fokozza le „az európai nemzetek közössége” megteremtésének célját.

A görög adósságválság eddigi kezelését nehéz racionális közgazdasági indokokkal alátámasztani. A megszorításokból nem lesz fellendülés és adósság-visszafizetési képesség. Joseph Stiglitz az adósok börtönéhez hasonlítja a mostani helyzetet – a börtönben ülő nem tud dolgozni, hogy visszafizesse tartozását. A kis déli ország (egyáltalán nem csak maga szülte) gondjainak ilyen elintézése sokkal inkább szól a hatalmi érdekekről, Stiglitz szavaival, „az ideológiáról és az erőről”: a Sziríza-kormány megregulázásával kedvét szegni a hasonló gondolatokkal játszó politikai erőknek Európában, és egyben rákényszeríteni Görögországra azt a gazdasági rendet, amit másként nem lehetett.⁶⁶

Az európai politika nem független a globálistól. A mai világrendszer, a technológiában és tőkeerőben vezető transznacionális vállalatok globális hálózataiban folyó profittermelés és az ennek alárendelt politikai-geopolitikai felépítmény válságát éljük. A válság mindig változást hordoz méhében (Schumpeter „teremtő rombolásnak” nevezte), és az új születését mindig kaotikus állapotok előzik meg. Immanuel Wallersteinnel szólva: világunk *bifurkáló* káoszba jutott, ahol előre és visszafelé is vezet út.⁶⁷ Csakhogy a visszaúttal a jelen problémái nem oldódnak meg, a visszafordulás tehát csak elnyújtja az újhoz vezető fájdalmas időt.

Az elmúlt évtizedekben hatalmas állami adósságok halmozódtak fel a világgazdaságban, miközben az offshore-bankokban milliárdos magánvagyonok fekszenek. Világszerte növekednek az egyenlőtlenségek, a Föld lakosságának egy százaléka annyi gazdagságot birtokol, mint a jövedelmi piramis alsó 50 százalékába tartozók együtt. 2008-ban 2,9 milliárd ember (köztük 200 millió a fejlett országokban) számított szegénynek saját hazájában, és ez a szám 1990 óta még gyarapodott is.⁶⁸ Az EU-ban is nő a szegénység.⁶⁹ 2005-ben Európa népességének 27 százaléka,⁷⁰ ám 2011-ben már 38 százaléka szenvedett mentális betegségekben (depresszió, szorongás, álmatlanság, demencia).⁷¹ Az „előregező” társadalmak finanszírozási gondokkal küzdenek (értsd: a fejlett országok államai által központosított jövedelem és a bérek után fizetett nyugdíj járulék nem elegendő ahhoz, hogy elartsa a nyugdíjasokat). Erőszakos utcai zavargások (2011. London, 2015. Frankfurt, Baltimore) és elégedetlenségi mozgalmak (2011-től „indignados” Spanyolországban majd „Occupy” az USA-ban) ütik fel fejüket, autonómia-törekvések sorát tapasztaljuk (Skócia, Katalónia, Kelet-Ukrajna, Transznisztria, flamand-vallon ellentét Belgiumban stb.), az Egyesült Királyság kifelé kacsingat az EU-ból (2016-ban népszavazás lesz az

EU-tagságról). Észak-Afrikából, Szíriából, Koszovóból, Afganisztánból az EU gazdagabb országaiba, Bangladesből és Mianmarból Thaiföldre és Malaysiába – akár életük kockáztatásával is – migránsok százezrei igyekeznek, miközben bevándorlás-ellenes hangulatkeltés folyik Európában, és az európai parlamentekben erősödik a szélsőjobboldali pártok jelenléte. Az olajban gazdag észak-afrikai diktátorok nyugati hátszéllel⁷² történő megdöntése után megszerveződött *Iszlám Állam* fasizmust idéző népirtást folytat, és erősödik a terrorizmus Európában. Éles nagyhatalmi szembenállás alakult ki Ukrajna és a Krím kapcsán, s az EU szankcióitól is ösztökélve dinamikusan fejlesztik az orosz hadiipart.⁷³ Kína évről évre két számjeggyel gyarapítja fegyverkezési kiadásait (amelyek még mindig csak negyedét teszik ki az USA katonai költségvetésének).⁷⁴ Az USA legfrissebb katonai stratégiája⁷⁵ szerint az Amerikai Egyesült Államok nemzetbiztonságára elsősorban a jelenlegi világrendet el nem fogadó „revizionista” államok – Oroszország, Irán, Észak-Korea és Kína – jelentenek veszélyt. Új regionális gazdasági tömörülések formálódnak az IMF és a Világbank globális pozícióját kikezdő saját pénzügyi szervezetekkel (*BRICS Fejlesztési Bank, Ázsiai Fejlesztési Bank, Bancosur*, ami a 12 latin-amerikai országot tömörítő *UNASUR* fejlesztési bankja), küszöbön áll Irán felvétele a világ legnépesebb biztonsági tömörülésébe, az egyebek mellett Oroszországot és Kínát tömörítő *Sanghaji Együttműködési Szervezetbe*⁷⁶ stb. És akkor a világgazdasági versenytelől hajtott termelés súlyos környezeti hatásairól még nem is ejtettünk szót. Noam Chomsky szerint „szakadék felé tart a világ”.⁷⁷

Ebben a nem valami fényes jövővel kecsegtető káoszban Görögország próbálkozása akár jelkép is lehet: valaminek változnia kell, és a legkézenfekvőbb az lenne, ha a világ egyik legfejlettebb, legtermelékenyebb és – eddig úgy tűnt – talán legfelvilágosultabb régiója, az Európai Unió járna e változás élén. Ellenkező esetben a fejlemények beláthatatlanok.

József Attila szavaival: „Nem én kiáltok, a föld dübörög”.

Jegyzetek

- ¹ Syriza – The Thessaloniki Programme. <http://www.syriza.gr/article/id/599071/SYRIZA---THE-THESSALONIKI-PROGRAMME.html#.VO4ax-GoPgB>
- ² Louise Story és Nelson D. Schwartz: Wall St. Helped to Mask Debt Fueling Europe's Crisis. *The New York Times*, February 13, 2010. <http://www.nytimes.com/2010/02/14/business/global/14debt.html?pagewanted=1&hp>
- ³ Greece Preliminary Draft Debt Sustainability Analysis. *IMF Country Report* No. 15/165 June 26, 2015. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2015/cr15165.pdf>
- ⁴ Artner Annamária: *Tőke, munka és válság a globalizáció korában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2014.

- ⁵ Minoas Koukouritakis: EU accession effects on trade flows: The case of Greece. *South Eastern Europe Journal of Economics*, 2 (2004) 61–79, lásd 75–76.
- ⁶ Eichengreen, Barry – Panizza, Ugo: *A Surplus of Ambition: Can Europe Rely on Large Primary Surpluses to Solve its Debt Problem?* 2015 <http://www.economic-policy.org/wp-content/uploads/2015/04/EICHENGREEN-PANIZZA-A-Surplus-of-Ambition.pdf>, 56. és European Central Bank http://sdw.ecb.europa.eu/quickview.do?SERIES_KEY=121.GST.Q.GR.N.D1300.PDF.D0000.CU.E&periodSortOrder=ASC
- ⁷ Eichengreen – Panizza, i. m.
- ⁸ George Magoulios and Stergios Athianos: The Trade Balance of Greece in the Euro Era. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 2 (2013) 187-216 <http://www.asecu.gr/Seeje/issue21/issue21-magoulios-athianos.pdf>
- ⁹ Németország, Olaszország, Franciaország, Hollandia, Belgium.
- ¹⁰ Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung Halle (IWH) (Hrsg.): Germany's Benefit from the Greek Crisis. *IWH Online*, 7/2015. Halle (Saale) 2015, http://www.iwh-halle.de/d/publik/iwhonline/io_2015-07.pdf
- ¹¹ Lásd bővebben Artner Annamária – Róna Péter: Eurosz(k)epszis: az optimális valutaövezet elmélete és az euró gyakorlata. *Köz-Gazdaság*, VII. évf. 1. sz. 2012. február, 83–102.
- ¹² Yassine Boudghene, Matthaeus Buder, Zetta Dellidou, Christophe Galand, Violeta Iftinchi, Max Lienemeyer, Christos Malamataris, Danila Malvolti: State Aid Control in a Stability Programme Country: The Case of Greece. *Competition Policy Newsletter*, No 1, 2011. http://ec.europa.eu/competition/publications/cpn/2011_1_9_en.pdf, 45.
- ¹³ Louise Story és Nelson D. Schwartz (2010) i. m.
- ¹⁴ Government deficit/surplus, debt and associated data [gov 10dd_edpt1].
- ¹⁵ Így a két program összesen 245 milliárd eurót tesz ki: 2014 végéig 236 milliárd (196,9 milliárd az eurózóna és 39,1 milliárd euró az IMF részéről), 2015-ben és 2016-ban pedig további 7,2 és 1,8 milliárd euró érkezett volna az IMF-től. A 2014 végéig átutalandó összeg utolsó 7,2 milliárd eurós részletét már nem utalták át, így Görögország végül csak 228,8 milliárd eurót kapott meg. (European Commission: The Second Economic Adjustment Programme for Greece. Fourth Review – April 2014. *European Economy. Occasional Papers*, 192. http://www.efsf.europa.eu/attachments/ocp192_en.pdf)
- ¹⁶ Artner Annamária: Út a keresztre – Görögország kálváriája. *Külügyi Szemle*, XI. évf. 2. szám, 2012 nyár, 165-194.
- ¹⁷ *World of Work Report 2012*. ILO, Geneva, 2012.
- ¹⁸ Paul Krugman: When Austerity Fails. *The New York Times*, May 22, 2011. http://www.nytimes.com/2011/05/23/opinion/23krugman.html?_r=2&partner=rssnyt&emc=rss
- ¹⁹ Joseph Stiglitz: Europe and austerity failed Greece. Salon, February 6, 2015. http://www.salon.com/2015/02/06/joseph_stiglitz_austerity_failed_greece_partner/
- ²⁰ Joseph E. Stiglitz: Will a Grexit Be the Lehman-Like Trigger of the Next Global Financial Crisis? *The Huffington Post*. 6/08/2015. http://www.huffingtonpost.com/joseph-e-stiglitz/grexit-global-financial-crisis_b_7531366.html
- ²¹ Russell Hotten: Yanis Varoufakis: In his own words. *BBC*, 3 February 2015. <http://www.bbc.com/news/business-31111905>

- ²² Európai Tanács: A Tanács Határozata. Görögországnak a költségvetési felügyelet megerősítésére és elmélyítésére, valamint Görögországnak a túlzott hiány helyzetének orvoslásához szükségesnek ítélt mértékű hiánycsökkentésre irányuló intézkedések meghozatalára való felszólításáról (átdolgozás) 2011/734/EU, 2011. július 12. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:296:0038:0052:HU:PDF>
- ²³ Greece: Request for Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility—Staff Report; Staff Supplement; Press Release on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for Greece. *IMF Country Report No. 12/57*. March, International Monetary Fund <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2012/cr1257.pdf>
- ²⁴ Private Sector Involvement. Ennek keretében részben az eurózóna tagjai által összerakott első pénzalap (az ún. EFSF) kötvényeire cserélték, részben készpénzben kifizették a magánhitelezők követeléseinek felét, a többitől a magánhitelezők lemondtak. Így kb. 100 milliárd euró régi adósságtól szabadult meg Görögország, viszont 48 milliárd euróval nőtt adóssága a bankmentés miatt.
- ²⁵ Greece: Debt Sustainability Analysis. October 21, 2011. Strictly confidential. <http://www.linkiesta.it/sites/default/files/uploads/articolo/troika.pdf>
- ²⁶ GDP and main components (output, expenditure and income) [nama_10_gdp].
- ²⁷ Unemployment Benefit in Greece & Crete. Updated November 2012 <http://www.livingincrete.net/unemployment.html>
- ²⁸ Minimum Income Schemes in European Union and Greece. A Comparative Analysis. Interim Report for the relevant Parliamentary Committees of the Hellenic Parliament. Hellenic Parliament Parliamentary Budget Office, October 2014, 22. o. A fix szegénység küszöb nagyon fontos mérőszám, ugyanis a standard szegénységi mutató a mindenkor mediánjövedelem 60 százaléka alatt élők számát vagy arányát méri. Azonban a GDP csökkenése esetén a mediánjövedelem is csökken, s így korábban szegénynek számító emberek kerülhetnek a szegénységi küszöb fölé anélkül, hogy jövedelmük nőtt volna, sőt akkor is, ha jövedelmük csökkent.
- ²⁹ Eurostat, At-risk-of-poverty rate anchored at a fixed moment in time (2008) by age and sex (source: SILC) [ilc_li22b].
- ³⁰ Eurostat. People at risk of poverty or social exclusion by age and sex [ilc_peps01]
- ³¹ Government revenue, expenditure and main aggregates [gov_10a_main].
- ³² *IMF Country Report No. 14/151*, Greece 40. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2014/cr14151.pdf>
- ³³ John Glover: „Bank Deposit Flows Show Money Leaking to Germany”. Bloomberg, February 24, 2012. <http://www.bloomberg.com/news/articles/2012-02-24/bank-deposit-flows-show-money-leaking-to-germany-from-spain-euro-credit>
- ³⁴ Eurostat, GDP and main components (output, expenditure and income) [nama_10_gdp].
- ³⁵ *Government deficit/surplus, debt and associated data [gov_10dd_edpt1] és European Commission: The Second Economic Adjustment Programme for Greece...*, i. m. 72.
- ³⁶ *European Commission: The Second Economic Adjustment Programme for Greece...*, i. m. 62.

- ³⁷ *BIS Quarterly Review*, September, 2010. https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qa1009.pdf Table 9D
- ³⁸ Executive director in IMF Board Paulo Batista speaks exclusively to Thanos Dimadis (ALPHA TV), Youtube, Közzététel: 2015. március 4. <https://www.youtube.com/watch?v=3-kWcvaDh9g&feature=youtu.be>
- ³⁹ *European Commission: The Second Economic Adjustment Programme for Greece...*, i. m. 10. és 15.
- ⁴⁰ Eurostat, Labour cost index, nominal value – annual data (NACE Rev. 2) [lc_lci_r2_a].
- ⁴¹ Suicide rates soar as economic cuts bite. *UoP News*. Press Office of University of Porthmouths. April 22, 2014. <http://www.port.ac.uk/uopnews/2014/04/22/suicide-rates-soar-as-economic-cuts-bite/>
- ⁴² Harry Lambert: Exclusive: Yanis Varoufakis opens up about his five month battle to save Greece. *New Statesman*, 13 July, 2015. <http://www.newstatesman.com/world-affairs/2015/07/exclusive-yanis-varoufakis-opens-about-his-five-month-battle-save-greece> és Peter Spiegel: Varoufakis unplugged: the London call transcript. *Financial Times*, July 17, 2015. <http://blogs.ft.com/brusselsblog/2015/07/27/varoufakis-unplugged-the-london-call-transcript/>
- ⁴³ *ECB: Press release*, 4 February 2015 – Eligibility of Greek bonds used as collateral in Eurosystem monetary policy operations. <http://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2015/html/pr150204.en.html>. Az Európai Központi Bank csak bizonyos minőségi (megbízhatósági) küszöb felett fogad el fedezetnek értékpapírokat. A görög államkötvények nem ilyenek, de ezekre vonatkozóan az EKB 2010 májusában „ideiglenesen” felmentést adott e követelmény alól, mivel Görögország a Memorandum szerinti program végrehajtása közben volt. Mivel a Sziríza-kormány e programot felrúgta, az EKB is megszüntette a „kivételezést” a nagy kockázatú, magas felárú görög állampapírokkal.
- ⁴⁴ Yanis Varoufakis: Germany won't spare Greek pain – it has an interest in breaking us. *The Guardian*, July 10 2015. http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/jul/10/germany-greek-pain-debt-relief-grexit?CMP=share_btn_tw
- ⁴⁵ Yanis Varoufakis: A pressing question for Ireland before Monday's meeting on Greece. *The Irish Times*, June 6, 2015. <http://www.irishtimes.com/opinion/yanis-varoufakis-a-pressing-question-for-ireland-before-monday-s-meeting-on-greece-1.2256339>
- ⁴⁶ Harry Lambert, i. m.
- ⁴⁷ Greece Preliminary Draft Debt Sustainability Analysis. *IMF Country Report...* i. m.
- ⁴⁸ Ministry of Interior, Greece. <http://ekloges.ypes.gr/current/e/public/index.htm?lang=en#%22cls%22:%22main%22,%22params%22:{}>
- ⁴⁹ Euro Summit Statement. Brussels, 12 July, 2015. SN 4070/15. Eurosummit. <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/07/12-euro-summit-statement-greece/>
- ⁵⁰ 'Crucified' Tsipras capitulates to draconian measures after 17 hours of late night talks: as it happened. *The Telegraph*, 13 July 2015 <http://www.telegraph.co.uk/finance/economics/11735609/Greece-news-live-Crucified-Tsipras-capitulates-to-draconian-measures-after-17-hours-of-late-night-talks.html>
- ⁵¹ Alexis Tsipras on Greek bailout: 'I signed a text I do not believe in'. *The Telegraph*, 15 July 2015. <http://www.telegraph.co.uk/finance/economics/11740527/Alexis-Tsipras-on-Greek-bailout-I-signed-a-text-I-do-not-believe-in.html>

- ⁵² Memorandum of understanding between the European Commission Acting on behalf of the European Stability Mechanism and the Hellenic Republic and the Bank of Greece. Aug 11, 2015 http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/greek_loan_facility/pdf/01_mou_20150811_en.pdf
- ⁵³ Joseph Stiglitz: Greece, the Sacrificial Lamb. *The New York Times*, July 25 2015. http://www.nytimes.com/2015/07/26/opinion/greece-the-sacrificial-lamb.html?ref=opinion&_r=1
- ⁵⁴ Peter Spiegel i. m.
- ⁵⁵ Euro Summit Statement. Brussels, 12 July, 2015. SN 4070/15. Eurosummit. <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/07/12-euro-summit-statement-greece/>
- ⁵⁶ *The Guardian*. *Eurozone crisis live*. July 12 2015. i. m.
- ⁵⁷ *The Guardian* *Eurozone crisis live*. July 11 2015. Italy to tell Germany: enough is enough. <http://www.theguardian.com/business/live/2015/jul/11/greek-debt-crisis-eurozone-creditors-meet-to-decide-countrys-fate#block-55a17d6ee4b05111b7559b2c>
- ⁵⁸ Joseph Stiglitz: Greece, the Sacrificial Lamb... i. m.
- ⁵⁹ Yanis Varoufakis: Germany won't spare Greek pain, i. m.
- ⁶⁰ Somai Miklós: Franciaország kivételezett helyzetben? *MTA KRTK Világgazdasági Intézet Blogja*, 2015. 03. 18. http://vilaggazdasagi.blog.hu/2015/03/18/franciaorszag_kivetelezett_helyzetben
- ⁶¹ Telephone conversation with Prime Minister of Greece Alexis Tsipras. July 6, 2015. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/49871>
- ⁶² Greece hasn't asked Russia for bailout – Putin. *Rt.com*, April 08, 2015. <http://rt.com/business/247921-russia-greece-putin-tsipras/>
- ⁶³ BRICS: Agreement on the New Development Bank – *Fortaleza*, July 15. 2014. <http://brics6.itamaraty.gov.br/media2/press-releases/219-agreement-on-the-new-development-bank-fortaleza-july-15>
- ⁶⁴ A csőd más országokra vonatkozó kockázatairól lásd még Braun Gábor, Pikó Tibor, Soós Krisztina: Az előrehozott választások után: Görögország gazdasági helyzetének és kilátásainak áttekintése. *KKI Tanulmányok T-2015/2*. Külügyi és Külgazdasági Intézet, 2015. <http://kki.gov.hu/download/7/7f/d0000/No%202%20Braun%20Pik%C3%B3%20So%C3%B3s.pdf>
- ⁶⁵ Consolidated Version of the Treaty on the European Union. Article 2, Article 3. In: Consolidated Treaties, Charter of Fundamental Rights, March, 2010, European Commission, Luxembourg: Publications Office of the European Union. p. 17. http://europa.eu/pol/pdf/consolidated-treaties_en.pdf
- ⁶⁶ Joseph Stiglitz: Greece, the Sacrificial Lamb. i. m.
- ⁶⁷ Immanuel Wallerstein: *Bevezetés a vilárendszer-elméletbe*. Budapest, L'Harmattan Kiadó – Eszmélet Alapítvány, 2010.
- ⁶⁸ Martin Ravallion: Two Goals for Fighting Poverty. *Development Progress*. 10 May, 2013. <http://www.developmentprogress.org/blog/2013/05/10/two-goals-fighting-poverty>
- ⁶⁹ Eurostat, People at risk of poverty after social transfers. Code: t2020_52.
- ⁷⁰ European Commission: Improving the mental health of the population: Towards a strategy on mental health for the European Union. Health and Consumer Protection Directorate-General, Brussels, 2005, COM(2005)484.
- ⁷¹ More than a third of EU population suffer mental health problems. *The Telegraph*, 05 September 2011, <http://www.telegraph.co.uk/news/health/>

news/8741207/More-than-a-third-of-EU-population-suffer-mental-health-problems.html

- ⁷² „A keresztény elvekkel a napi politikában ritkán találkozhatunk” – Beszélgetés Nógrádi Györggyel. Magyarországi Evangélikus Egyház, 2015. 05. 06. <http://www.fasor.lutheran.hu/nograd-gyorgy-interju>
- ⁷³ Вечер с Владимиром Соловьевым 24. 05. 2015. RussiaTV http://russia.tv/video/show/brand_id/21385/episode_id/1200454/video_id/1176950/ magyar ismertetés: Kabai Domokos Lajos: Bankkártyákkal az orosz hadiiparért. 2015. 05. 25. http://bekialtas.blog.hu/2015/05/25/igy_fejlesztik_az_orosz_hadiipart#more7490248
- ⁷⁴ Katie Hunt: China to narrow gap with U.S. by increasing military spending. *CNN*, March 5, 2015. <http://edition.cnn.com/2015/03/05/asia/china-military-spending/>
- ⁷⁵ The National Military Strategy of the United States of America 2015. The United States Military's Contribution To National Security. June 2015.
- ⁷⁶ Russia: With Progress On Nuclear Program, Iran Could Join SCO. *Eurasianet.org*, February 28, 2015 <http://www.eurasianet.org/node/72336>
- ⁷⁷ Noam Chomsky: Szakadék felé tart a világ. *The Global Conversation*, 2015. április 17. <http://hu.euronews.com/2015/04/17/noam-chomsky-szakadek-fele-tart-a-vilag/>

Carlos ZGZ: The Greek Tragedy. A Labyrinth of Debt